

Novi standardi CPT-a u pogledu izdržavanja kazne zatvora

*Izvod iz 11. opšteg izveštaja,
objavljen u 2001*

Odnos između osoblja i zatvorenika

26. Temelj humanog zatvorskog sistema uvek će biti pravilno odabrano i obučeno osoblje koje zna kako da zauzme odgovarajući stav u odnosu sa zatvorenicima i koje svoju dužnost shvata više kao poziv, nego samo kao posao. Uspostavljanje pozitivnog odnosa sa zatvorenicima treba posmatrati kao ključnu odliku tog poziva.

Nažalost, CPT često uviđa da odnos između osoblja i zatvorenika uključuje formalnost i međusobnu udaljenost, kao i da osoblje ima krut odnos prema zatvorenicima, a verbalnu komunikaciju sa njima smatra sporednim aspektom svog posla. Sledeće prakse koje je CPT uočio u velikom broju zemalja karakteristične su za takav pristup: prisiljavanje zatvorenika da stoje licem okrenutim ka zidu dok čekaju da im se obrati neko od osoblja ili da prođe posetilac; zahtevanje od zatvorenika da stoje pognute glave i ruku sklopljenih na leđima dok se kreću po zatvoru; osoblje koje nosi svoje pendreke na vidljiv i čak provokativan način. Takve mere su nepotrebne sa bezbednosne tačke gledišta i nimalo ne doprinose uspostavljanju pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika.

Stvarni profesionalizam zatvorskog osoblja zahteva da se sa zatvorenicima ophode na pristojan i human način, istovremeno vodeći računa o bezbednosti i redu u zatvoru. U tom pogledu, uprava zatvora treba da podstakne osoblje da gaji razumno osećanje poverenja i nade da su sami zatvorenici spremni da se propisno ponašaju. Uspostavljanje konstruktivnih i pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika ne samo da će smanjiti rizik od zlostavljanja, već će povećati kontrolu i bezbednost. Kao rezultat, rad će za osoblje predstavljati mnogo veće zadovoljstvo.

Uspostavljanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika takođe u velikoj meri zavisi od toga da li u zatvorskim prostorijama i onima koje se koriste za slobodne aktivnosti u svakom trenutku ima dovoljno osoblja. Delegacije CPT često su svedoci da to nije slučaj. Opšti nedostatak osoblja odnosno neodgovarajući raspored dužnosti, što smanjuje mogućnost direktnog kontakta sa zatvorenicima, svakako otežava razvoj pozitivnih odnosa, a još uopštenije posmatrano, stvara nesigurno okruženje kako za osoblje tako i za zatvorenike.

Takođe treba napomenuti da u slučaju manjka osoblja, može postojati potreba za znatnim prekovremenim radom kako bi se održao osnovni nivo bezbednosti i ustaljeni zatvorski red. Ovakvo stanje stvari može lako da izazove visok nivo stresa kod osoblja i njihovo prevremeno gubljenje volje za rad, a to je situacija koja doprinosi pospešivanju tenzija koje su svojstvene svakoj zatvorskoj sredini.

Nasilje među zatvorenicima

27. Briga koju je osoblje dužno da pruža zatvorenicima za koje je odgovorno, uključuje i dužnost da ih zaštite od drugih zatvorenika koji žele da im naude. Ustvari, nasilni incidenti između zatvorenika su uobičajena pojava u svim zatvorskim sistemima; oni obuhvataju raznovrsne pojave, od suptilnih oblika maltretiranja do otvorenih pretnji i ozbiljnih fizičkih napada.

Rešavanje problema nasilja između zatvorenika zahteva da zatvorsko osoblje bude u poziciji, uključujući i njihovu dovoljnu zastupljenost, da na odgovarajući način izvršava svoja ovlašćenja i vrši nadzor. Osoblje mora da reaguje na znakove problema i da bude i odlučno i valjano obučeno da interveniše kada je neophodno. Postojanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika, koje se zasniva na idejama bezbednog zatvora i čuvanja, predstavlja presudan faktor u ovom kontekstu. Ovo u velikoj meri zavisi od toga da li osoblje poseduje odgovarajuće komunikacijske sposobnosti. Osim toga, rukovodstvo mora da bude potpuno spremno da podrži osoblje u izvršavanju svojih ovlašćenja. Mogu biti neophodne i posebne mere bezbednosti prilagođene osobenostima nastale situacije (uključujući efikasne oblike pretresa); takve mere, međutim, uvek su samo dodatak gore navedenim osnovnim zahtevima. Osim toga, zatvorski sistem mora da reši pitanje odgovarajuće kategorizacije i razvrstavanja zatvorenika.

Zatvorenici koji su osumnjičeni ili osuđeni za krivična dela seksualne prirode izloženi su naročito velikom riziku da budu napadnuti od drugih zatvorenika. Sprečavanje takvih pojava uvek predstavlja težak zadatak. Rešenje koje se često primenjuje jeste da se takvi zatvorenici odvoje od ostalih. Ovi zatvorenici, međutim, mogu da plaćaju visoku cenu za svoju relativnu sigurnost, u vidu mnogo ograničenijih aktivnosti nego što je to slučaj sa zatvorenicima za koje važi uobičajeni zatvorski režim. Drugi pristup bi bio da se zatvorenici koji su osumnjičeni ili osuđeni za seksualna krivična dela razmeste po celom zatvoru. Da bi ovakvo rešenje zaista bilo uspešno, mora se obezbediti neophodno okruženje za odgovarajuće uključivanje takvih zatvorenika u odeljenja sa običnim ćelijama. Konkretno, osoblje mora odlučno da reaguje na bilo kakve znake neprijateljstva ili proganjanja. Treći pristup podrazumevao bi premeštanje ovakvih zatvorenika u drugu ustanovu, pri čemu se ne bi otkrila priroda krivičnih dela koje su počinili. Svaki od ovih pristupa ima svoje prednosti i nedostatke, a CPT ne pokušava da dâ prednost nekom od njih u odnosu na ostale. Izbor pristupa, ustvari, uglavnom zavisi od okolnosti konkretnog slučaja.

Prepunjenost zatvora

28. Problem prepunjenosti i dalje muči zatvorske ustanove širom Evrope i ozbiljno podriva napore da se poboljšaju uslovi u njima. Negativne posledice prepunjenosti zatvora već su iznete u prethodnim Opštim izveštajima.¹ Pošto se oblast aktivnosti CPT proširila na celu Evropu, Komitet je naišao na visoke stope lišavanja slobode i kao rezultat toga na ozbiljnu prepunjenost zatvora. Činjenica da neka država zatvara toliko mnogo svojih građana ne može se ubedljivo objasniti visokom stopom kriminaliteta: za to je delimično odgovoran i generalni stav pripadnika organa za primenu zakona i pravosuđa.

U takvim uslovima, povećavanje sredstava koja se odvajaju za zatvore neće rešiti problem. Umesto toga, potrebno je revidirati važeće zakone i praksu koji se odnose na lišavanje slobode u očekivanju suđenja i donošenja presude, kao i razmotriti niz nezavodskih kazni. Upravo ovakav pristup se zagovara u Preporuci R (99) 22 Komiteta ministara koja se odnosi na prepunjenost zatvora i porast zatvorske populacije. CPT se nada da će Države članice primeniti principe koji su izloženi u tom važnom tekstu; primena ove Preporuke zaslužuje neposredniji nadzor od strane Saveta Evrope.

¹ 2. opšti izveštaj - CPT/Inf (92) 3, paragraf 4, i 7. opšti izveštaj - CPT/Inf (97) 10, paragrafi 12-15.

Spavaonice sa velikim brojem kreveta

29. U više zemalja koje je posetio CPT, naročito u srednjoj i istočnoj Evropi, zatvorenici su često smešteni u velikim spavaonicama u kojima se nalazi sve ono što je neophodno za svakodnevne potrebe, tj. prostor za spavanje i dnevne aktivnosti i sanitarni čvorovi. CPT ne odobrava takav princip smeštaja u zatvorima zatvorenog tipa, naročito kada, kao što je često slučaj, u takvim spavaonicama ima previše zatvorenika koji borave u nezdravim uslovima. Nema sumnje da različiti faktori, uključujući i one kulturne prirode, utiču da nekim zemljama više odgovara smeštaj u velikim sobama, umesto pojedinačnih ćelija. Ne može se, međutim, reći mnogo u odbranu, a mnogo se može reći protiv, organizacije u kojoj desetine zatvorenika žive i spavaju u zajedničkoj spavaonici.

Velike spavaonice neminovno podrazumevaju nedostatak privatnosti u svakodnevnom životu zatvorenika. Osim toga, veći je i rizik od pretnji i nasilja. Ovakav način smeštaja može lako da podstakne razvoj prestupničke subkulture i da pomogne održavanje kohezije kriminalnih organizacija. On, takođe, može da učini vršenje nadzora izuzetno teškim, ako ne nemogućim. Tačnije, u slučaju nereda u zatvoru, spoljašnje intervencije koje podrazumevaju upotrebu znatne sile teško se mogu izbeći. U uslovima ovakvog smeštaja, odgovarajuće raspoređivanje pojedinih zatvorenika, na osnovu procene rizika i potreba u svakom individualnom slučaju, takođe postaje gotovo nemoguće. Svi ovi problemi postaju još teži kada broj zatvorenika premaši uobičajeni kapacitet zatvora; zatim, u takvoj situaciji preopterećenost zajedničkih sredstava, kao što su lavaboi i toaleti, kao i nedovoljno provetravanje u odnosu na tako veliki broj osoba, često dovode do nastanka neprihvatljivih uslova.

CPT ipak mora da naglasi da zamena velikih spavaonica manjim prostorijama mora da bude praćena merama koje će obezbediti da zatvorenici provode znatan deo dana baveći se korisnim aktivnostima različite prirode van svog odeljenja.

Dostupnost prirodne svetlosti i svežeg vazduha

30. CPT nailazi na sprave kao što su metalni kapci, žaluzine ili table na prozorima ćelija koje sprečavaju ulazak svežeg vazduha u prostorije. Oni se naročito često sreću u zatvorima za lica koja očekuju suđenje. CPT u potpunosti prihvata da u slučaju nekih zatvorenika mogu biti potrebne posebne bezbednosne mere čiji je cilj sprečavanje rizika od tajnih dogovora ili kriminalnih radnji. Primena takvih mera, međutim, treba da bude pre izuzetak nego pravilo. To podrazumeva da odgovorne vlasti moraju da ispituju slučaj svakog zatvorenika da bi utvrdili da li su posebne bezbednosne mere zaista opravdane u njegovom slučaju. Pored toga, čak i kada su takve mere neophodne, nikada ne treba da uključuju lišavanje zatvorenika od prirodnog svetla i svežeg vazduha. To su osnovni životni uslovi na koje svaki zatvorenik ima pravo, a osim toga, odsustvo ovih elemenata stvara uslove koji su pogodni za širenje bolesti, naročito tuberkuloze.

CPT shvata da obezbeđenje pristojnih životnih uslova u zatvorskim ustanovama može da bude veoma skupo i njihovo unapređenje u mnogim zemljama sprečava nedostatak novca. Međutim, uklanjanje naprava koje blokiraju prozore na ćelijama zatvorenika (i nameštanje u takvim izuzetnim slučajevima, alternativnih bezbednosnih sprava odgovarajućeg izgleda) ne bi trebalo da uključuje velika ulaganja, a bilo bi od velike koristi za sve zainteresovane.

Zarazne bolesti

31. Širenje zaraznih bolesti, a naročito tuberkuloze, hepatitisa i side postalo je glavna briga zdravstvene zaštite u više evropskih zemalja. Mada pogađaju celo stanovništvo, ove bolesti predstavljaju dramatičan problem u nekim zatvorskim sistemima. S tim u vezi CPT je, u više navrata, bio primoran da izrazi ozbiljnu zabrinutost o nedovoljnosti mera koje se preduzimaju da se ovaj problem reši. Osim toga, fizički uslovi u kojima se drže zatvorenici, često su takvi da samo doprinose širenju ovih bolesti.

CPT je svestan da u periodima privrednih teškoća, na kakve nailazimo u mnogim zemljama koje posećuje CPT, neke stvari se moraju žrtvovati, uključujući i zavodske institucije. Međutim, bez obzira na teškoće koje postoje u bilo kom trenutku, lišavanje nekog lica slobode uvek povlači obavezu zdravstvene nege, koja zahteva efikasne metode prevencije, kontrole i lečenja. Obaveza javnih vlasti da ispune ovu dužnost tim je veća ukoliko je u pitanju lečenje bolesti opasnih po život.

Korišćenje savremenih metoda kontrole, redovno snabdevanje lekovima i drugim materijalom, dostupnost osoblja koje obezbeđuje da zatvorenici uzimaju prepisane lekove u odgovarajućim dozama i u pravilnim intervalima, kao i omogućavanje, kada je potrebno, posebnih dijeta, predstavljaju osnovne elemente efikasne strategije za borbu protiv spomenutih bolesti i pružanje odgovarajuće zdravstvene brige zatvorenicima. Slično tome, fizički uslovi smeštaja za zatvorenike sa zaraznim bolestima moraju omogućiti poboljšanje njihovog stanja; pored prirodnog svetla i dobre ventilacije, mora postojati zadovoljavajuća higijena i neprepuštenost kapaciteta.

Isto tako, ovi zatvorenici ne bi trebalo da budu odvojeni od ostalih, osim ako to nije obavezno iz medicinskih ili drugih razloga. S tim u vezi, CPT želi da naglasi da nema medicinskog opravdanja za odvajanje zatvorenika samo na osnovu toga što su HIV pozitivni.

Da bi se razbile zablude u vezi s ovim, domaće vlasti su dužne da obezbede potpunu edukaciju o zaraznim bolestima, i za osoblje i zatvorenike. Program edukacije treba da obuhvati načine prenošenja i zaštite, kao i primenu odgovarajućih preventivnih mera. Konkretno, trebalo bi posvetiti pažnju riziku od zaražavanja HIV-om ili hepatitisom B/C seksualnim putem i intravenoznim uzimanjem droge i objasniti ulogu telesnih izlučevina kao prenosnika HIV-a i virusa hepatitisa.

Takođe se mora naglasiti da treba pružiti odgovarajuće informacije i savete pre i, u slučaju pozitivnog rezultata, nakon svake kontrole. Osim toga, obavezno je osigurati poverljivost svih informacija o pacijentu. Po pravilu, bilo koja intervencija u ovoj oblasti treba da se zasniva na pristanku lica o kom se radi.

Pored toga, da bi kontrola spomenutih bolesti bila efikasna, sva ministarstva i organi koji rade u ovoj oblasti moraju obezbediti koordinaciju svojih aktivnosti na najbolji mogući način. U tom pogledu, CPT želi da istakne da se mora osigurati nastavak lečenja nakon puštanja iz zatvora.²

² Videti takođe "Zdravstvena briga u zatvorima", deo "zarazne bolesti".

Odeljenja visoke bezbednosti

32. U svakoj zemlji postoji izvestan broj zatvorenika za koje se smatra da predstavljaju izuzetno veliku opasnost i stoga zahtevaju posebne uslove. Taj rizik može da proističe iz prirode krivičnog dela koje su počinili, načina na koji reaguju na ograničenja života u zatvoru, ili njihovog psihološkog profila. Ova grupa zatvorenika obično (ili bi barem trebalo, ukoliko funkcioniše sistem klasifikacije) predstavlja veoma mali deo ukupne zatvorske populacije. To je, međutim, grupa koja je posebno značajna za CPT, pošto potreba da se preduzmu posebne mere u pogledu takvih zatvorenika nosi sa sobom veliki rizik od nečovečnog postupanja.

Zatvorenici koji predstavljaju veliku opasnost po bezbednost, trebalo bi da u okviru svojih prostorija imaju relativno lagan režim, kao kompenzaciju za stroge uslove zatočeništva. Konkretno, treba da imaju mogućnost da sreću druge zatvorenike u svom odeljenju i da imaju mogućnost izbora aktivnosti. Trebalo bi preduzeti posebne mere da se uspostavi dobra interna atmosfera u odeljenjima visoke bezbednosti. Cilj je da se razviju pozitivni odnosi između osoblja i zatvorenika. To je u interesu ne samo humanog tretmana stanovnika ovog odeljenja, već i očuvanja efikasne kontrole i bezbednosti, kao i bezbednosti osoblja.

Postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti takođe je veoma važno, čak važnije u ovakvom odeljenju nego običnom. To može umnogome da doprinese da se neutrališu štetne posledice na ličnost zatvorenika usled života u zatvorenom odeljenju. Aktivnosti bi trebalo da budu što različitije (edukacija, sport, aktivnosti po vokaciji itd.). Kad su u pitanju, naročito, radne aktivnosti, jasno je da razlozi bezbednosti mogu da isključe mnoge oblike rada koji su uobičajeni u normalnim odeljenjima. Ipak, to ne znači da se zatvorenicima omogućuju samo nestimulativne aktivnosti.

Zatvorenici ne smeju nikako da budu podvrgnuti posebnom bezbednosnom režimu duže nego što zahteva opasnost koju oni predstavljaju. Zbog toga je neophodno da se odluka o raspoređivanju zatvorenika često preispituje. Preispitivanje odluke treba uvek da se zasniva na redovnom ocenjivanju zatvorenika od strane osoblja koje je za to zaduženo. Osim toga, zatvorenici treba, koliko god je moguće da budu potpuno informisani o razlozima njihovog raspoređivanja i, po potrebi, obnavljanja mere; to će, između ostalog, omogućiti zatvorenicima da iskoriste pravne puteve za osporavanje takvih mera.

Osuđeni na doživotnu robiju i druge dugotrajne kazne

33. U mnogim evropskim zemljama, broj osuđenih na doživotnu robiju i druge dugotrajne kazne je u porastu. Tokom nekih poseta, CPT je uvideo da situacija ovih zatvorenika ni izdaleka ne zadovoljava u pogledu materijalnih i fizičkih uslova, aktivnosti i mogućnosti za kontakt sa drugima. Povrh toga, mnogi takvi zatvorenici bili su podvrgnuti posebnim ograničenjima koja lako mogu da pogoršaju štetne efekte vezane za dugotrajne kazne; primeri takvih ograničenja jesu trajno razdvajanje od ostalih zatvorenika, stavljanje lisica svaki put kad napuštaju ćeliju, zabrana komuniciranja sa ostalim zatvorenicima i ograničenje poseta. CPT ne uviđa opravdanje za uvođenje ograničenja za sve zatvorenike sa određenom vrstom kazne, bez razmatranja opasnosti koju takvi zatvorenici predstavljaju ili ne predstavljaju u svakom pojedinačnom slučaju.

Dugotrajne kazne zatvora mogu da imaju više asocijalizirajućih posledica po zatvorenike. Pored toga što postaju institucionalizovani, ovi zatvorenici mogu da dožive niz psiholoških problema (uključujući gubitak samopoštovanja i društvenih veština) i imaju tendenciju da postanu udaljeni od društva u koje će se skoro svi vratiti. Prema mišljenju CPT, režimi za zatvorenike koji služe duge kazne treba da nastoje da kompenzuju ove nedostatke na pozitivan i aktivan način.

Ovi zatvorenici treba da imaju pristup širokom nizu korisnih aktivnosti različite prirode (rad, po mogućnosti prema interesovanju, obrazovanje, sport, rekreacija/druženje). Osim toga, trebalo bi da imaju izvesnu slobodu izbora kako će provoditi vreme, čime neguju osećaj nezavisnosti i lične odgovornosti. Trebalo bi preduzeti dodatne korake da se osmisli vreme na odsluženju kazne; konkretno, planovi za zatvorenike pojedinačno i odgovarajuća psihološka i sociološka podrška predstavljaju važne elemente koji pomažu takvim zatvorenicima da se pomire sa svojim služenjem kazne i da se, kad dođe vreme, pripreme za izlazak na slobodu. Osim toga, negativne posledice institucionalizacije po zatvorenike koji služe duge zatvorske kazne biće tako manje izražene i oni će biti spremniji za puštanje ukoliko mogu da održavaju delotvoran kontakt za spoljašnjim svetom.